

ROLE PARTICIPACE ŽÁKŮ VE VÝUCE PŘI SNIŽOVÁNÍ VZDĚLÁVACÍCH NEROVNOSTÍ

THE ROLE OF CLASSROOM PARTICIPATION IN REDUCING EDUCATIONAL INEQUALITIES

Markéta Žáková^{1,2}, Veronika Tesařová¹, Tomáš Lintner^{1,2},
Klára Šedová^{1,2}, Martin Sedláček^{1,2}

1 Ústav pedagogických věd, Filozofická fakulta, Masarykova univerzita

2 Národní institut pro výzkum socioekonomických dopadů nemocí a systémových rizik (SYRI)

Abstrakt

Příspěvek se zaměřuje na roli participace žáků ve výuce jako možného moderátoru vztahu mezi socioekonomickým statusem (SES) a školní úspěšností. Využíváme longitudinální data z Panelu SYRI (N = 2 495) sledující žáky 6. a 7. ročníků v ČR. Pomocí dvouúrovňového strukturního modelu testujeme, zda participace v 6. ročníku a její změna v čase oslabují vztah mezi SES a výsledky v matematice a českém jazyce při kontrole předchozího výkonu. SES se ukázal jako stabilní prediktor výkonu v obou předmětech. Participace souvisela s výkonem v matematice, nikoli v českém jazyce. Moderační efekt participace nebyl statisticky významný, což naznačuje podobné přínosy napříč různými SES skupinami. Odhady modelu však ukazují možný kompenzační potenciál participace v matematice u žáků s nižším SES.

Klíčová slova: nerovnosti, socioekonomický status, školní úspěšnost, participace ve výuce

Abstract

This paper examines classroom participation as a potential moderator of the relationship between socioeconomic status (SES) and academic achievement. Using longitudinal data from Panel SYRI (N = 2,495) following Grade 6 and 7 students in the Czech Republic, we applied multilevel structural models to test whether participation weakens the SES–achievement association in mathematics and Czech language while controlling for prior performance. SES remained a stable predictor of achievement in both subjects. Participation was significantly related to achievement only in mathematics. No significant moderating effect was found, suggesting similar benefits across SES groups. Model

estimates nevertheless indicate a possible compensatory role of participation in mathematics for low-SES students.

Keywords: *inequality, socioeconomic status, academic achievement, classroom participation*

1 ÚVOD

Snížování nerovností ve vzdělávání spojených se socioekonomickým statutem (SES) žáků patří dlouhodobě mezi klíčové cíle vzdělávacích systémů. Výzkumy opakovaně ukazují, že žáci z rodin s nižším SES dosahují horších studijních výsledků, přičemž tyto rozdíly jsou výraznější v selektivních školských systémech, jako má Česká republika. Doposud není zcela prozkoumané, jaké modifikovatelné faktory ze strany školy by mohly tento nežádoucí vztah mezi SES a školní úspěšností zeslabit. Tento příspěvek se zaměřuje na participaci žáků ve výuce jako potenciální protektivní faktor.

2 TEORIE

Teoretický rámec vychází z výzkumu vzdělávacích nerovností, sociokulturní teorie učení a konceptu učební příležitosti (opportunity to learn, OTL; Perry et al., 2024). SES dlouhodobě souvisí se školní úspěšností, přičemž žáci z méně podnětného prostředí mají omezený přístup k mimoškolním učebním zdrojům (Hoff, 2013). Participace ve výuce, chápána jako aktivní zapojení do třídního diskurzu, představuje způsob, jak žáci využívají dostupné učební příležitosti. Z pohledu sociokulturní teorie (Vygotsky, 1978) je učení zprostředkováno interakcí a jazykem a participace tak umožňuje rozvoj porozumění prostřednictvím sdíleného významu. Kompenzační hypotéza předpokládá, že žáci s nižším SES mohou z participace profitovat více, protože participace nahrazuje chybějící podněty z domácího prostředí. Dosud však není jasné, zda participace tyto nerovnosti skutečně zmírňuje, nebo zda její přínosy zůstávají napříč skupinami podobné.

3 METODOLOGIE VÝZKUMU

Data pocházejí z longitudinální studie Panel SYRI realizované v letech 2023 a 2024 na reprezentativním vzorku žáků 6. a 7. ročníků nižšího sekundárního vzdělávání v České republice. Finální analytický vzorek tvořilo 2 495 žáků ze 133 škol a 141 tříd. Žáci vyplnili dotazníky a absolvovali standardizované testy z matematiky a českého jazyka. SES byl operacionalizován jako kompozitní index zahrnující vzdělání a profese rodičů, domácí vybavení a počet knih. Školní úspěšnost byla měřena pomocí výkonnostních testů z češtiny a matematiky. Participace ve výuce byla měřena pomocí sebehodnotících škál zvláště pro každý předmět. Všechny využitě škály byly skalárně invariantní. Analýzy byly provedeny pomocí dvouúrovňového strukturního modelu se zaměřením na moderaci vztahu mezi SES a participací v 6. ročníku a změnou participace mezi 6. a 7. ročníkem, při kontrole předchozí školní úspěšnosti a genderu.

4 VÝSLEDKY / OČEKÁVANÉ VÝSLEDKY

SES se ukázal jako stabilní a statisticky významný prediktor výkonu v matematice i češtině, i po zohlednění předchozího výkonu. Efekt participace byl méně konzistentní: přímý vztah mezi participací v 6. ročníku a výkonem byl statisticky významný v matematice ($\beta = 0,11$), zatímco v českém jazyce pouze marginální ($\beta = 0,05$, $p = 0,062$). V žádném předmětu se však neprokázal moderační efekt participace. Nenalezli jsme tedy podporu pro hypotézu, že participace systematicky oslabuje vztah mezi SES a výkonem. Odhady modelu nicméně naznačují existenci kompenzačního potenciálu participace: žák s nižším SES by k dosažení srovnatelného výsledku v českém jazyce potřeboval úroveň participace přibližně 2,9 SD nad průměrem. V matematice je potřebná úroveň participace pro kompenzaci nerovností podstatně nižší (0,85 SD).

5 ZÁVĚRY A DISKUSE

Studie potvrdila přetrvávající vztah mezi SES a školní úspěšností i po zohlednění předchozího výkonu, což odpovídá kumulativní povaze vzdělanostních nerovností. Participace ve výuce byla pozitivně spojena s výsledky v matematice, nikoli však v českém jazyce, což lze vysvětlit rozdíly ve struktuře třídního

diskurzu a míře kognitivní náročnosti zapojení. V souladu s rámcem příležitostí k učení lze participaci chápat jako individuální využití výukových příležitostí, které podporuje učení, avšak samo o sobě nevyrovnává nerovnosti v dostupných zdrojích. Absence moderačního efektu naznačuje, že přínos participace závisí spíše na její kvalitě a sociálním ukotvení než na frekvenci: žáci s nižším SES mohou participovat, aniž by jejich příspěvky vedly ke stejně hlubokému kognitivnímu zpracování. Odhady modelu však ukazují, že vyšší míra participace může u těchto žáků částečně zmírňovat znevýhodnění v matematice.

PODĚKOVÁNÍ

Popisovaná studie pochází z projektu „Zprostředkovaná společnost CZ.02.01.01/00/23_025/0008713“, který je spolufinancován Evropskou unií a také z projektu NPO „Národní institut pro výzkum socioekonomických dopadů nemocí a systémových rizik“ č. LX22NPO5101, financovaného Evropskou unií – Next Generation EU (MŠMT, NPO:EXCELES).

6 LITERATURA

- Hoff, E. (2013). Interpreting the early language trajectories of children from low-ses and language minority homes: Implications for closing achievement gaps. *Developmental Psychology*, 49(1), 4–14. <https://doi.org/10.1037/a0027238>
- Perry, L. B., Thier, M., Beach, P., Anderson, R. C., Thoennessen, N.-M., & Roberts, P. (2024). Opportunities and conditions to learn (OCL): A conceptual framework. *Prospects*, 54(1), 55–72. <https://doi.org/10.1007/s11125-023-09637-w>
- Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in society: The development of higher psychological processes*. Harvard University Press.